

Herfst 2024

Door de ogen van het dier

De vernieuwde OBN-brochure Kansen voor fauna in natuurbeheer laat zien dat in de afgelopen decennia in het beheer al veel voor fauna is verbeterd. Maar soms is het nog steeds lastig om als beheerder het zowel voor de vegetatie als voor de fauna goed te doen. De brochure helpt om door de ogen van het dier te kijken.

Hazelmuisbiotoop met zoomvegetatie. Wanneer enkel de biotopen bos en grasland voorkomen, zonder zoomvegetatie als gradiënt, dan ontbreekt de unieke combinatie van warmte, beschutting en voldoende voedsel voor de hazelmuis. Foto: Pim Lemmers. Foto hazelmuis: Ruud Foppen.

In de beginjaren van het Overlevingsplan Bos en Natuur was er nog niet zo veel aandacht voor fauna. Als de vegetatie op orde is, volgt de fauna vanzelf, was het idee. En dus werd alles op alles gezet om die vegetatie weer in volle glorie te laten bloeien. Maar 'alles op alles' betekende helaas dat de fauna wel eens het onderspit dolf. Zo werden bijvoorbeeld grote heidegebieden soms nog in een keer afgeplagd, zonder te bedenken dat de dieren in een soort 'woestijn' achterbleven. Ook het verschravingsbeheer van graslanden werd nog

vaak grootschalig uitgevoerd: geen probleem voor planten, dramatisch voor veel dieren.

Onbedoelde neveneffecten

Het gaat gelukkig al vele jaren veel beter, mede door OBN-onderzoek dat aandacht voor de fauna vroeg. Deze zomer verscheen de hernieuwde OBN-brochure Kansen voor fauna in natuurbeheer. De brochure geeft handvatten voor een fauna-inclusief beheer, waarbij twee thema's in het oog springen. Ten eerste de manier waarop diersoorten gebruikmaken van het landschap.

Hiervoor zijn mozaïeken en gradiënten, dynamische processen en kleine landschapselementen (microhabitats) voor diersoorten van groot belang, maar deze variatie is niet een op een in te passen in de gebruikelijke vegetatie- of habitatdoelen. Ten tweede blijkt de kwaliteit en de beschikbaarheid van voedsel voor diersoorten af te nemen, vaak onzichtbaar voor het menselijk oog. Niet alleen door verzuring en vermessing maar ook als onbedoeld neven-effect van herstelmaatregelen.

De vier V's

Marijn Nijssen van Stichting Bargerveen, een van de samenstellers van de brochure en lid van de OBN-Expertisegroep Fauna, licht de belangrijkste invalshoek van de brochure toe. "We proberen beheerders eens te laten kijken door de ogen van dieren. Dat doen we vanuit de vier V's: voedsel, veiligheid, voorplanting en verplaatsing. Wat heb je als diersoort nodig en wat vind je als diersoort in een landschap? Wat is je voedsel? Sommige soorten zijn alleseters, andere zijn gespecialiseerd op één specifieke voedselbron en veel dieren hebben zelfs verschillende soorten voedsel nodig in andere fasen van hun levenscyclus. Voor alle soorten geldt: een afname in hoeveelheid, bereikbaarheid of kwaliteit van het voedsel levert direct een probleem op voor hun voortplanting en/of overleving.

Waar kun je schuilen? Schuilgelegenheid is noodzakelijk om in ongunstige condities te kunnen overleven, bijvoorbeeld als ei, pop of volwassen dier in winterrust en bij aanvallen van predatoren. Ook tijdens de steeds vaker optredende extreme weeromstandigheden is schuilgelegenheid nodig. Variatie in de vegetatiestructuur inclusief een onbegroeide bodem en kleine microhabitats in het landschap bieden diersoorten veilige schuilplaatsen.

→ De brochure Kansen voor fauna in het natuurbeheer is te vinden via <https://tinyurl.com/faunabrochure>

En wat heeft een dier nodig voor de voortplanting? Of een locatie geschikt is om eieren tot ontwikkeling te laten komen of jongen te krijgen, hangt onder andere af van de hoeveelheid benodigde warmte, de beschikbaarheid van voedsel voor de jonge dieren en de beschutting tegen predatie of parasieten. Belangrijke locaties hiervoor zijn open zand, dood hout en holle stengels. Voordat het echter zover is, moet er een partner worden gevonden en verleid. Veel diersoorten hebben specifieke locaties om elkaar te ontmoeten en om te baltsen, zoals open plekken in de vegetatie, solitaire bomen of hoger gelegen delen in het landschap.

Niet te netjes

Tot slot de vierde 'V': verplaatsing. Om voldoende voedsel, beschutting, een partner én een voortplantingsplek te vinden, moeten dieren zich door het landschap kunnen bewegen. Duidelijke structuurpatronen in het landschap zorgen voor oriëntatie. Vooral rand- en zoomvegetaties met abrupte of subtiele overgangen in structuur spelen een belangrijke rol. Omgekeerd kunnen onderdelen in een landschap ook als barrière optreden en verplaatsing van dieren juist belemmeren, zoals bossen voor soorten van open vegetaties.

Nijssen: "Als je het voor een bepaalde soort goed wil doen, ga je dus na welke eisen een soort stelt aan zijn omgeving. Kan hij voldoende voedsel vinden, schuilen, voortplanten en zich verplaatsen? Dat betekent dat je in die soort moet verdiepen. Meer in het algemeen, dus niet specifiek voor een soort, geldt dat het landschap gevarieerd moet zijn, dat er allerlei verschillende kleine biotopen naast elkaar moeten voorkomen. Die variatie in het landschap zorgt er ook voor dat soorten zich in heel droge of juist natte jaren kunnen verplaatsen naar plekken met gunstigere condities. Belangrijk nu weersextremen vaker op treden. Zeker zo belangrijk is dat het beheer niet te intensief is. Dus bij voorkeur een beetje rommelig, niet te strak en laat hier en daar bij het maaien of andere werkzaamheden wat begroeiing staan. Doe niet alles in een keer maar faseer het werk. Dat geeft dieren de mogelijkheid om zich al dan niet tijdelijk te verplaatsen."

De brochure geeft veel praktische voorbeelden van hoe je door de ogen van een dier of meerdere diersoorten naar het landschap kan kijken. Om vervolgens te beoordelen of een gebied geschikt is of geschikt gemaakt kan worden voor die soort of soorten.

Voedselkwaliteit

Behalve de geschiktheid van het landschap voor de fauna, is er de laatste tijd ook toene-

Aardhommel. Voor hommels is het van groot belang dat gedurende een lange periode pollen en nectar aanwezig zijn. Zonder maaibeheer zullen bloemrijke graslanden verdwijnen, maar bij integraal maaibeheer valt het bloemaanbod in het seizoen geheel weg. Gefaseerd maaien levert wel continu een geschikte voedselbron op. Foto: Gertjan van Noord.

mende aandacht voor de voedselkwaliteit. De groei, voortplanting en overleving van dieren wordt immers in belangrijke mate bepaald door de hoeveelheid voedingsstoffen die zij tot hun beschikking hebben. Uiteraard moet het voedsel in de juiste vorm aanwezig zijn, bijvoorbeeld als specifieke waardplanten, prooidieren, rottend hout, et cetera, maar ook de chemische samenstelling ervan is van belang. Een hoge stikstofdepositie uit de lucht leidt tot een overschot van stikstof in relatie tot fosfor en andere belangrijke voedingsstoffen. Bovendien versnelt de verzuring van de bodem door een hoge stikstofdepositie. En die verzuring zorgt voor een versnelde uitspoeling van belangrijke elementen als calcium, magnesium en ijzer. Veel beheermaatregelen die de laatste decennia zijn uitgevoerd om de effecten van verzuring en vermessing te verzachten, zoals afvoeren van biomassa uit bossen, blijken voor de plantkwaliteit (en daarmee de voedselkwaliteit voor dieren) averechts te kunnen werken. Ook door intensief plagbeheer in heideterreinen is het probleem van een verstoorde balans in voedingsstoffen toegenomen. Met de afvoer van plaggen zijn behalve stikstof ook veel nuttige voedingsstoffen verdwenen. Dit leidt tot een sterke afname van de aantallen soorten en totale biomassa van ongewervelden, en daarmee voor een gebrek aan voedsel voor onder andere het korhoen.

Daar komt nog eens bij dat stikstof niet de enige drukfactor is die negatief uitwerkt op de voedselkwaliteit. Quiniver Tuinder van Stichting Bargerveen is dit jaar een promotieonderzoek gestart waarin hij onderzoekt hoe de voedselkwaliteit samenhangt met de stikstofdepositie en ook met de mix van pesticiden die in veel natuurgebieden worden aangetroffen. ○

BEHEERADVIES

Wormenbestrijding bij grazers in de natuur

Foto: Natuurmonumenten, M. Bos.

Deze zomer verscheen de OBN-brochure Wormenbestrijding bij grazers in de natuur. De folder gaat in op het effect van ontwormingsmiddelen op de natuur en hoe veehouders en dierenartsen het gebruik van deze middelen tot een minimum kunnen beperken. Ontwormingsmiddelen doden immers niet alleen de wormen in het vee, maar ook het bodemleven en de insecten die in en op de mest leven. Heel belangrijke informatie voor veehouders en terreinbeheerders die vee inscharen in natuurterreinen.

De brochure is een initiatief van de Expertgroep Fauna van OBN Natuurkennis, Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer en legt het een en ander helder uit. Maar waarom is deze brochure eigenlijk nog nodig, want het is toch al langer bekend dat ontwormen slecht is voor de natuur? Meta Rijks, ecooloog bij Staatsbosbeheer en voorzitter van de Expertgroep Fauna: "Klopt, maar in de praktijk blijkt dat de middelen nog steeds gebruikt worden. Kennelijk is nog niet iedereen op de hoogte van de schade die ze veroorzaken. En belangrijk om te zeggen: de middelen worden met de allerbeste bedoelingen gebruikt, namelijk om het welzijn en de gezondheid van de dieren te bevorderen. Natuurlijk zijn we er als natuurbeheerders blij mee dat mensen goed voor hun dieren willen zorgen, maar de gevolgen overzien veel mensen blijkbaar niet. Ook weten veel mensen niet dat er vaak alternatieven zijn."

Ook in oppervlakte- en grondwater

Er zijn verschillende manieren waarop ontwormingsmiddelen in de natuur terecht kunnen komen. Na het toedienen van een middel via de bek of op de vacht van een dier komt een groot deel in de mest terecht, waar het de mestfauna schaadt. Dit is met het blote oog zichtbaar door het ontbreken van larven van mestkevers en vliegen in de mest. Het gevolg is 'dode' mest die langer in het grasland blijft liggen en die het vee uiteindelijk dwingt om gras te eten dat verontreinigd is met mest. Onder de mest zijn de middelen vaak nog tot op 20 centimeter diepte te vinden en richten daar ook nog eens schade aan aan het bodemleven.

Ontwormingsmiddelen die op de vacht worden toegediend, kunnen bij regen afspoelen naar de omgeving. Daarnaast gebruiken vogels verontreinigde haren als nestmateriaal en zorgen ze zo voor verdere verspreiding. Ontwormingsmiddelen hebben niet alleen effecten op dieren, maar ook op de kieming van zaden die door vee verspreid worden. Ook kunnen ontwormingsmiddelen in de natuur terecht komen door het uitrijden van mest van dieren die met deze middelen behandeld zijn. Sommige ontwormingsmiddelen worden ook al gevonden in het oppervlakte- en grondwater.

Geen preventieve behandeling

De brochure doet uit de doeken hoe een veehouder of terreinbeheerder kan voorkomen dat de schadelijke middelen in de natuur belanden. Het allerbelangrijkste advies is dat het niet nodig is om de dieren preventief te behandelen. Vervolgens komt het erop aan dat veehouders en beheerders moeten zien te voorkomen dat er zware besmettingen met bijvoorbeeld leverbot of wormen optreden. Ook daar geeft de brochure de nodige tips voor: laat in het seizoen inscharen, niet te hoge veedichtheden en niet te natte percelen.

Onderwijs

En als het dan toch nodig is om een besmetting de kop in te drukken, zijn er eigenlijk geen 'slechtere' of 'betere' middelen. Voorheen waren

Mestkevers. In Nederland komen maar liefst 250 soorten insecten, spinnen en duizendpoten voor die voor hun voedsel, schuilplaats of kraamkamer afhankelijk zijn van mest. Foto's: Natuurmonumenten, Geurt Besseling (links), Hans Bugter (rechts).

nog wel zware en heel schadelijke middelen beschikbaar, maar die zijn al jaren niet meer toegestaan. Het is dus vooral belangrijk dat de veehouder goed nadenkt over de manier, het tijdstip en de plaats waarop ze de middelen gebruiken. De brochure geeft per diersoort en per type besmetting weer hoe je de beste keuze kan maken.

Meta Rijks: "Beheerders kunnen de brochure voor hun eigen kennis gebruiken, maar de brochure is ook nuttig voor de communicatie met de pachters. Met de brochure in de hand kun je samen bedenken wat in een bepaald geval de beste oplossing is. Wat dat betreft zijn we ook blij dat de brochure in samenwerking met veeartsen is gemaakt. Ook zij hebben het beste

Foto: Natuurmonumenten, Ilja Zonneveld.

met de dieren voor en ondersteunen de werkwijze en overwegingen die we in de brochure hebben beschreven. Daarnaast is het goed de brochure in het onderwijs te verwerken. Ook al is de informatie niet heel anders als tien jaar geleden, het blijkt dat veel mensen de kennis niet paraat hebben. Dat geldt dan niet alleen voor de landbouwopleidingen maar ook voor de opleidingen voor beheerders." ◉

→ De brochure is te vinden via <https://tinyurl.com/wormenbestrijding>

RAAD EN DAAD

Beleidsmakers en beheerders zitten vaak met kennisvragen waarvan het antwoord niet direct is terug te vinden in een rapport. En dat terwijl collega's en wetenschappers het antwoord vaak wel in hun hoofd hebben of relatief gemakkelijk kunnen formuleren. Voor dit soort vragen hebben we de Raad en Daad-functie in het leven geroepen.

Voor de beantwoording wordt geen nieuw onderzoek uitgezet, maar gebruiken de OBN-deskundigen beschikbare resultaten en ervaringen, die op een nieuwe manier gebundeld worden. In het Uitvoeringsprogramma Natuur zijn extra mogelijkheden voor deze vorm van adviseren, omdat het kortere trajecten mogelijk maakt, die sterk praktisch- en probleemoplossend gericht zijn.

- Het advies wordt gepubliceerd zodat ook andere beheerders daarvan kunnen leren.
- Het advies is gratis. De tegenprestatie voor de aanvrager is om de resultaten van het advies breder te delen in bijvoorbeeld een workshop of presentatie.
- Kijk voor eerdere Raad en Daad-adviezen op de website Natuurkennis onder 'Beheeradviezen'.

Voor het aanvragen van een Raad en Daad advies kunt u contact opnemen met g.vanduinhoven@vbne.nl

OBN Nieuws is een uitgave van de VBNE. Een pdf-versie vindt u op www.natuurkennis.nl.
Redactie: Geert van Duinhoven
Redactie-adres: VBNE, Princenhof Park 7
3972 NG Driebergen, info@vbne.nl
Lay-out: Communicatiebureau De Lynx

samen werken aan
natuurherstel